

מאחורי התמונה:
ארכיון התמונות
של יד בן-צבי

”יום העצמאות” תש”ט, טקס הנחת אבן הפינה למצבת זיכרון לזכר הנופלים במערכה על ירושלים, רוממה

יומן ירושלים

מלחמת העצמאות וראשית שנות ה-50 בראי המצלמה של ורנר בראון

”המלחמה האמיתית מאכלסת את אלבומי המלחמה רק כפי שאנו בוחרים לנהל אותה שם” (א’ טרכטנברג, אלבומי מלחמה, עמ’ 29)

ורנר בראון (1918-2018) היה ציוני נלהב וצלם מוכשר, שהתיישב במרכז ירושלים ערב מלחמת העצמאות והיה עד לתקופה סוערת זו בתולדות העיר – מאבקים אלימים מלווים בחורבן, לצד תחייה ותקומה. באלבום שיצר, שיקף בראון את רוח הזמן, תוך שהוא משלב את תפיסת עולמו הציונית ואת הכשרתו כצלם הבקיא בהיסטוריה של אלבומי מלחמה, בתפיסות הצילומיות ובטכניקות הצילום שהיו מקובלות באותה עת.

פ יגועי תופת, קרבות, הפגזות, הפוגות, מבנים הרוסים, בנייה חדשה, אנשים, מצעדים, חגיגות וטקסים, כל אלו ועוד נראים ב”יומן ירושלים” של הצלם ורנר בראון – אלבום גדול ממדים המתעד את אירועי מלחמת העצמאות בעברית ובאנגלית בעיצוב מרשים. אלבום זה שמעולם לא הוצא לאור, נחשף פה לראשונה.

* כל התמונות לקוחות מתוך: ו’ בראון, “אלבום ירושלים”, ארכיון יד בן-צבי.

ד”ר לביא שי – מנהל הספרייה והארכיונים ביד יצחק בן-צבי, מרצה במכללה לחינוך ע”ש דוד ילין. חוקר ומפרסם בנושאי ארץ ישראל, קהילות ישראל, צילום וביוגרפיה.

פיצוץ בנין
פלסטיון פוסט

1.2.1948

PALESTINE POST
OUTRAGE

על המתרחש, המעורר תחושה של מאבק גדול מן החיים. חלק מאלבומי המלחמה, כולל אלבומו של בראון, הם בעלי ממדים פיזיים גדולים, ההופכים אותם לפריט אספני בעל ערך אומנותי. לאלבומי המלחמה תפקיד חשוב גם ביצירת זיכרון והנצחה ללוחמים ולמפקדים שהקריבו נפשם על מזבח האומה והאמונה.

אלבומי ירושלים

"יומן ירושלים" מצטרף גם לאלבומים המנציחים את ירושלים בתקופת מלחמת העצמאות ואחריה. ביניהם: האלבום "Jerusalem - Living City" (1950), שהופק על ידי ממשלת ישראל כאלבום תעמולתי עבור קהל זר ומציג את העיר בימי המלחמה ואת תקומתה לאחר מכן. הוא מורכב מעבודות של מספר צלמים, ללא מתן קרדיט, ומכיל נרטיב ציוני מובהק של ההתרחשות; וספרו האלבומי של ג'ון פיליפס, "הרצון לחיים: ירושלים העתיקה - מניתוק לתקומה" (1977). פיליפס התמקד בעיר העתיקה לפני נפילתה בידי הלגיון במלחמת העצמאות, ושב לבקר את העיר העתיקה ומגינייה גם לאחר איחוד העיר ב־1967. נקודת המבט של ספרו היא דיאכרונית (נפילה ותקומה) ואישית יותר, אך גם הוא נתמך בידי הממסד הישראלי,

אלבומי מלחמה

יומן ירושלים שייך לסוגה של אלבומי מלחמה, שראשיתם במחצית המאה ה־19. חלוצים היו רוג'ר פנטון הבריטי שהנציח את מלחמת קרים בין טורקיה לרוסיה (1853-1856) ומת'יו בריידי האמריקני שהנציח את מלחמת האזרחים האמריקנית (1862-1865). הצילומים באותה עת היו מבוימים וסטטיים וכללו בעיקר את ההכנות לקרב או את החורבן והמוות שנתרו לאחר שוך הקרבות. הצילומים ממלחמת האזרחים מציגים הרכה מן השיטות שהוטמעו לימים גם ב"יומן ירושלים" של בראון: הם נעים במרחב ובזמן, אולי מתוך הבנה שהצופים מכירים את הכרונולוגיה של המלחמה ואת אתריה המרכזיים. הם מייצרים נרטיב מסוים של המלחמה, כזה המציג רק את מה שהצלם רוצה שנראה, ומסתיר היבטים אחרים. כך לדוגמה באלבומים ממלחמת האזרחים מוצנע מאוד תפקידם של השחורים במהלך המלחמה, הן בדימוי החזותי, הן במלל. הם מציגים פעלתנות, תיעוש ומודרניזציה: בנייה, פינוי גופות ופצועים, חפירת שוחות, הנחת מסילות ברזל, וכדומה. ריבוי התצלומים באלבומי המלחמה יוצר מבט ארכיוני רשימתי מחד - גשרים, מבנים, מחנות צבא, מצעדים ומסדרים, נופים ועוד - ומאידך מבט על כוללני

פיצוץ רחוב בני יהודה
 22 בפברואר 1946
 5 דקות לאחר המניעה

BEN-YEHUDA OUTRAGE
 22 FEBRUARY 1946
 5 MINUTES AFTER THE EXPLOSION

ערך תערוכות צילום בסגנון מודרניסטי ואבסטרקטי. בין עבודות הצילום שלו מאותה תקופה: (Sticks & Stavs) – צילומי גפרורים ארוכים היוצרים דימויי גוף ותנועה אנושיים, דוממים ועוד, בסגנון הומוריסטי. בראון שהושפע מן הצלם הצרפתי אנרי קרטייה ברסון (Bresson), ומתפיסת "הרגע המכריע" בצילום, ניסה למזג בצילומיו תוכן וצורה באופן הרמוני ובתזמון אופטימלי. בשנת 1946 עלה ארצה, התיישב בירושלים, ופתח סטודיו ברחוב בן יהודה 31. כך היה בראון עד להתרחשויות העיקריות שפתחו את מלחמת העצמאות בליבה של ירושלים. לדבריו, טרור ומלחמות סללו את הקריירה שלו כצלם עיתונות ידוע, בין אם רצה בכך בין אם לא. אחרי קום המדינה, נמנה ורנר בראון עם צלמי קק"ל, שימש כצלם הראשי של האוניברסיטה העברית וכצלם רשמי של לשכת העיתונות הממשלתית. בשנת 1977 התחתן בשנית עם ענת רותם, אומנית-צלמת אף היא. הוא נפטר בשנת 2018.

יומן ירושלים – מלחמה ותקומה

"יומן ירושלים" מכיל 57 דפים (50x37 ס"מ), התצלומים מודבקים בצד אחד, והוא כולל 204 תצלומים נושאי כותרות. סידור התמונות באלבום וקביעת הכותרות

כפי שעולה מההקדמה שכתבו טדי קולק וגולדה מאיר. אלבומו של ורנר בראון מספק נקודת מבט אישית בעיקר על ירושלים המערבית הן בתקופת המלחמה, הן אחריה. בניגוד לאלבומים שתוארו, בראון ממעט במילים, והנרטיב שבאלבומו הוא בעיקר חזותי. לצורך הבנת נקודת המבט של בראון נציין בקווים כלליים כמה נקודות משמעותיות בחייו.

קווים לדמותו של ורנר בראון

ורנר בראון נולד וגדל בעיר נירנברג בגרמניה (1918). עם עליית הנאצים לשלטון עבר כשוליה אצל הנס זצ'לר, שבנו היה חברו הטוב. שם נחשף לראשונה לאומנות הצילום, ולדבריו גם לעובדות החיים המרות – שכן מעתה נאלץ להסתיר את יהדותו. הוא הפך ציוני ועבר לחוות הכשרה בשוודיה (1937-1938), שם פגש את הצלמת מרלי שמיר (ילידת 1919) וממנה למד לצלם באופן מקצועי. חדר השירותים הוכשר כחדר חושך, ובו בילו ימים ולילות בפיתוח תשלילים וביצירת הגדלות מודפסות. הוא התיישב בדנמרק, שבה הכיר את יעל (רנטה) פליישמן, ובשנת 1942 הם נישאו. בשנת 1943 לאחר שנולדה בתם רות, הם נאלצו להימלט בחזרה לשוודיה, מאימת הנאצים. ב-1944 נולד בנם השני דני. בשנות שהותו של ורנר בראון בשוודיה הוא

החלטת או"ם, 29 בנובמבר 1947
U. N. DECISION, 29th NOVEMBER 1947

הנזק למבנים בעיר העתיקה, כפי שצולמו מהעמדה בראש מגדל הפעמון של כנסיית הדורמיציאון.

ביטוי נוסף להתקדמות המלחמה משמשים תצלומי המצעדים שנערכו בהפוגות, ושתכליתם הייתה בין השאר לרומם את מורל האזרחים והחיילים ולהראות סממנים של שלטון עברי. כאלו הם תצלומי "המצעד הראשון של כוחות ההגנה בסוף ההפוגה הראשונה", שהיה למעשה מצעד של כוחות האצ"ל. סיפר על כך יהודה לפידות, ממפקדי האצ"ל בירושלים: לאחר תקיפת הספינה אלטלנה מול חוף הים של תל-אביב - היה חשש כי האצ"ל יותקף גם בירושלים. "כדי למנוע זאת החליט [מרדכי רענן - מפקד האצ"ל בעיר] להפגין כוח על ידי עריכת מצעד ברחובות ירושלים. המשימה הוטלה עליי [...] התארגנו לצורך המצעד במגרש המסדרים אשר בבסיס בקטמון. בראש המצעד נסע משוריין, ואחרי נעה הפלוגה, מחלקות מחלקות" (י' לפידות, על הומותיין, עמ' 292). "המצעד עבר ברחובות המלך-ג'ורג', בן-יהודה ויפו והקהל הרב שהתאסף על המדרכות הריע לצועדים והביע את אהדתו ללוחמי האצ"ל" (י' לפידות, בלהט המרד, עמ' 403).

המצעד חלף בכיכר ציון, סמוך לסטודיו של ורנר בראון. מצעד לא רשמי זה מתועד במקורות אחרים על תולדות מלחמת העצמאות בירושלים כ"הפגנה של האצ"ל". וכך תצלומיו של בראון מנציחים לא רק את המצעד הצבאי היהודי הראשון בעיר, אלא גם את פרפורי הגסיסה של המחנות בטרם התמזגו סופית לתוך צה"ל. זוות נוספת שבראון מרבה לתעד באלבום היא הזווית האנושית. וכך לצד חיילים - מפקדים, לוחמים ושבוים מתועדת גם האוכלוסייה הוותיקה של ירושלים ועולים שזה מקרוב באו. כמו פנטון וברידי לפניו, גם לבראון יש תמונה עצמית ("סלפי") באלבום המלחמה שלו, שבה הוא נראה במדי חייל נושא נשק באחת העמדות על הר ציון.

JERUSALEM DIARY

BY
PHOTO BRAUN
JERUSALEM
31, BEN YEHUDA ST.

יומן ירושלים

מאת

פוטו בראון
ירושלים
רח' בן-יהודה 31

הדרושות נעשו ככל הנראה על ידי ורנר בראון בעצמו, אך העברית התקנית והכתב המסוגנן מעידים שהסתייע באיש מקצוע.

התצלומים הראשונים באלבום מתארים את החגיגות שהתקיימו בכיכר ציון בעקבות הכרזת האומות המאוחדות בכ"ט בנובמבר 1947. אולם כבר לאחר מכן מוקדשים עמודי אלבום רבים לפיגועים במשרדי העיתון פלסטיין פוסט (1.2.1948), ברחוב בן יהודה (22.2.1948) ובכניין המוסדות הלאומיים (11.3.1948). בכל אירוע הקפיד בראון לצלם גם את ההרס והזוועה, אך גם את המאמצים ההירואיים לחלץ נפגעים ולפנות את ההריסות.

בהמשך האלבום מצוין כי "מלחמה ממשית מתחילה!" וכביטוי לכך מצורפות תמונות של שכונות הרוסות, עמדות לחימה והפגזות. האלבום מקפץ קדימה ואחורה בזמן ויוצר תחושה של תנועה בזמן ובמרחב ככל שהמלחמה נמשכת. כך לדוגמה מופיעים זה לצד זה תצלומי עמדה ערבית הנשקפת מן הצד הישראלי ותצלום המשקיף אל העמדה הישראלית ("עמדת פניציה") מן העמדה הערבית, לאחר שנכבשה. התנועה במרחב נוצרת על ידי הצבת עמודי תצלומים המדלגים בין העמדות בסמוך לשכונות מלחה, עין כרם, ימין משה והר ציון. בעמוד המנציח את עמדות הצבא על הר ציון ניתן לראות כי העמדות שכנו ממש במתחם קבר דוד - כשארחי קרמיקה צבעוניים וכתובות ערביות משמשות רקע לחיילות במרכזית הקשר, וכן את

חלק קטן מן התצלומים צולמו באזורי ספר. כאלו הם תצלומי ה"פלוגה מסיירת" שצולמו באזור הררי מדברי.

אוסף ורנר בראון ביד בן-צבי

האלבום "יומן ירושלים" של ורנר בראון הוא אחד הדוברים שבארכיון התצלומים רחב הממדים שיצר ורנר בראון במשך שישה עשורים של צילום.

הארכיון הופקד על ידי בני המשפחה בארכיון התצלומים ע"ש שושנה ואשר הלוי ביד יצחק בן-צבי, במהלך השנים 2020-2021. הוא כולל שתי סדרות עיקריות: סדרה של תשלילים בשחור-לבן בפורמט 6x6 ס"מ, שמקיפה כ-40 שנה (1947-1987) ומכילה כ-160 אלף תצלומים; וסדרה של שקופיות צבע בפורמט 6x6 ס"מ שממשיכה לתוך שנות ה-2000, ומכילה כ-130,000 תצלומים.

כיאה לצלם מסחרי בעידן שלפני המהפכה הדיגיטלית, הארכיון כולל גם קלסרים ובהם תצלומים מודפסים מתוך התשלילים (קונטקטים). באופן זה יכול היה בראון לאתר בקלות תצלומים הדרושים לו לפי נושאם.

נראה כי העניין הרב בתקופת מלחמת העצמאות הניע את בראון לרכז סרטי צילום בנושא זה ולדלות מתוכם את אלו המתאימים לאלבום "יומן ירושלים". הוא השקיע את מיטב מרצו בהכנת האלבום, בבחירת התמונות ובכיתובים הנאים. ככל הנראה האלבום הוכן כבר במהלך שנות החמישים, ונעשה תוך קבלה של מוסכמות המאפיינות את סוגת אלבומי המלחמה. הוא עוצב בנרטיב המעיד על הזדהותו הברורה של בראון עם הרעיון הציוני ועם הנרטיב היהודי של המלחמה. תצלומי המאבק קיבלו אופי אומנותי, אולם נעדרים ממנו תצלומי הצד המפסיד וסבלו. חלק מהתמונות באלבום הופיעו בספרים, באלבומים ובעיתונים מסחריים אחרים. למרות ההשקעה הרבה בפורמט הגדול ובכיתובים המושקעים – האלבום כאמור מעולם לא הוצא לאור.

חלקו השני של האלבום מנציח למעשה את התאוששות ירושלים לאחר תום המלחמה ואת המהלכים שנועדו לבסס את מעמדה כבירה בפועל. לצד המצעדים הצבאיים, מצולמים: אירוע פתיחת מושב הכנסת בבניין המוסדות הלאומיים ותהלוכת ילדים לרגל המאורע; מצעד שנערך לאחר היבחרו של ד"ר וייצמן לנשיא המדינה; מצעד האחד במאי, 1949; ואירועים ממלכתיים ביום העצמאות הראשון בתש"ט: טקס הנחת אבן פינה

למצבת זיכרון לזכר הנופלים במערכה על ירושלים שנערך בשכונת רוממה; מסדר צבאי בנוכחות אישי ציבור וקהל רב בעמק שלימים יהפוך לגן סאקר, מצעד הגדנ"ע וריקודי הורה במרכז ירושלים (ראו דיווחים בעיתונים 'הארץ' ו'מעריב', 4 במאי, 1949). לצד האירועים הממלכתיים מתועדים גם כאלו בעלי אופי מקומי יותר, כמו פתיחת הפקולטה לרפואה בסמוך לבית העירייה המנדטורי.

האלבום מסתיים במסע הלוויה שיצא מבית הכנסת ישורון ברחוב המלך ג'ורג', אולם לא ברור של מי הייתה לווייה זו, כיוון שבסוף 1949 ובראשית 1950 – יצאו מבית הכנסת ישורון כמה הלוויות של חללים ביניהן, הלוויה של חללי גוש עציון, לווייה לחללים פורצי הדרך לירושלים ועוד. בראון הירבה לנצל את הטופוגרפיה ההררית של ירושלים ואת בתי הקומות שבה, וכך צילומים רבים נעשו כבמעוף הציפור מגגות או ממרפסות גבוהות. באופן זה יכול היה בראון לתפוס חלק ניכר יותר מהאירועים שהתרחשו ברחובות ובכיכרות הקטנות שבמפלס הקרקע. למרות שרוב התצלומים משקפים את ירושלים וסביבתה,

לעיון נוסף

1. ר' אורן, "פוטו-גאוגרפיה של מרכז ופריפריה: ייצוג יישובי הארץ וחבליה בתצלומים 1945-1963", 'י' בריגל, מ' ענבר (עורכים), אופקים בגאוגרפיה, 64-65 (2005), עמ' 407-424.
2. ל"י לויצה, תשעה קבין: ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות, מערכות, תשמ"ו.
3. ר' סלע, "'החוכמה היא לביים כזוה נראה טבעי' – ורנר בראון, 1918-2018". באתר 'ערב רב', <https://www.erev-rav.com/archives/49225>
4. ג' פיליפס, הרצון לחיים: ירושלים העתיקה – מניתוק לתקומה, עידנים, 1977.
5. Jerusalem - Living City, Jerusalem, Government of Israel, 1950.
6. A. Trachtenberg, "Albums of War: On reading Civil War photographs", Representation 9, (Winter 1985), pp. 1-33.